

Fataburen 1986

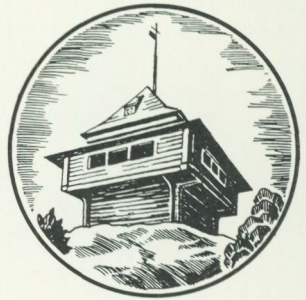
Fataburen

1986

Husdjuren och vi

Fataburen

1986

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Biörnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by Roger Tanner

Omslagsbilden föreställer smågrisar på gurkfält vid Gullbrandstorp,
Halland. Foto Gunnar Lundh 1936.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet

© Nordiska museet och respektive författare

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1986

ISBN 91 7108 264 6

ISSN 0348 971 X

På höga hästar

Hästen som maktmedel och statussymbol

Janken Myrdal

Medeltidens stridshingst

Den 11:e april 1390 satte frälsemannen Jöns Magnusson sitt sigill under ett brev där han förklarade sig skyldig 140 mark för en hingst han hade köpt. Denna summa motsvarade kostnaden för 96 kor (nittio-sex!). För att genomföra köpet pantsatte han två av sina gods i Värmland, det ena i Nor och det andra i Grava socken. 140 mark räckte till att köpa två bra gårdar. Vad var det för en märkvärdig häst Jöns hade köpt?

Visst var det en dyr häst, men den var inte helt unik. I brev från medeltiden nämns ofta hästar som kostat 80 mark, 100 mark eller ännu mer. Vanliga hästar kostade dock omkring 5 mark, och den Jöns hade köpt var en stridshingst. (Ston användes sällan som stridshästar.)

Allmogens hästar var små och liknade dagens islandshästar, men adelns hästar måste kunna bära en man i rustning och var därför betydligt större och kraftigare. Under Magnus Erikssons regentskap utfärdades 1345 en stadga i Tälje (nuv Södertälje) där det preciserades vad en adelsman skulle göra för att få skattefrihet på sina gårdar, dvs för att kunna räkna sig som adelsman och frälseman. Denna bestämmelse togs sedan in i den nya riksgiltiga lag som kungen lät utfärda ett par år senare:

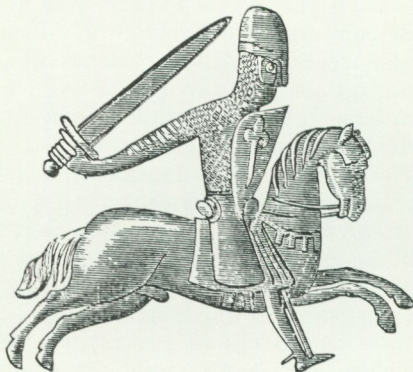
"Den som vill hava sin egendom frälse, vare sig han är riddare eller sven, ingen undantagen, han skall hava en så god häst att den är väl värd fyrtio marker penningar, bättre och ej sämre, därtill sadel för stridshäst, färdig hjälm och fulla vapen, bå-

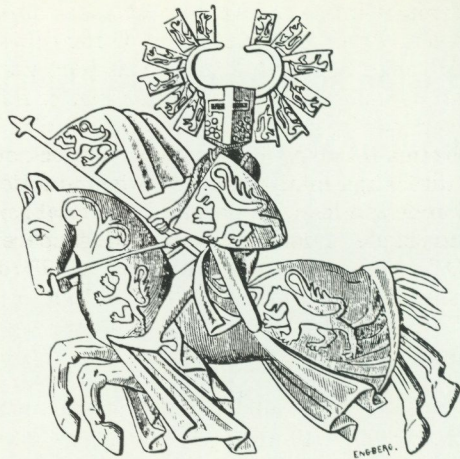
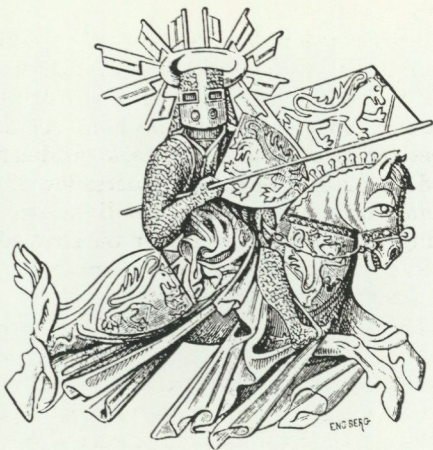
de på kroppen och benen, intet undantaget av det som en fullgod man må värja sig med."

Att ha en stridshäst och vara rustad till krigare var det som skilde den världsliga överheten från det gemena folket. Detta hade stadgats i mera allmänna termer redan i Alsnö 1280. Ännu i våra dagar talar man om att någon sätter sig på sina höga hästar och enligt Pelle Holm går detta uttryck troligen tillbaka till medeltidens stora stridshästar.

Riddartiden är inte enbart en hopplöst romantisk benämning på medeltiden. De beridna krigarna och de stora stridshästarerna hörde till de ekonomiska och sociala grundfaktorerna i den tidens samhälle.

Ryttarbilden på jarlen Birger Brosas sigill från slutet av 1100-talet är ett tidigt belägg på det bepanrade rytteriet i Sverige (Ur Sveriges historia 2, Sth 1905).

Sigillbilder på hertig Valdemar (tv) och hertig Erik från 1300-talets första år. En jämförelse med föregående bild visar en utveckling av rustningen. Ringbrynjan ersattes gradvis av rustningar som bestod av järnplåtar, rikare riddare skaffade sig heltäckande hjälmar med ögonspringor. Detta bidrog till att ytterligare öka tyngden för hästen. (Ur Sveriges historia 2, Sth 1905).

När det tunga rytteriet infördes under 1100- och 1200-talen medförde detta en helt ny stridsteknik. Som tunga pansarvagnar bröt de metallklädda ryttarna och deras hästar genom hopen av lätt beväpnade soldater i bondeuppbådet. Flera gånger under tidig medeltid visade sig pansarrytteriets överlägsenhet vid fältslag som exempelvis vid Hova 1275. Med rytteriets hjälp kunde adeln etablera och stärka sitt välde över land och folk.

I striden var hästens förmåga lika avgörande som ryttarens. I början av Magnus Ladulås regering möttes en dansk och en svensk rytthår i en strid vid Ettak i Västergötland, och Erikskrönikan räknar de stridande i antal stridshästar. Det står att där var mer än hundra danska och ungefär två hundra svenska stridshästar i slaget. Krönikan beskriver kampen och berättar bland annat:

De danske blev där fångna de flesta,
(men) herr Bengt av Alsö var den bäste
riddare som där på slagfältet var,

man sa att han tog priset ("priset bar").
Han hade en häst som var så god,
jag tror han hade använt den förr.

Vart han vände sig mot en skara ("en rote")

så föll den ned i en hög ("en bråte")
för den häst han satt uppå.

Det tunga rytteriets styrka var anfallet, dess svaga punkt kom när ryttaren hade suttit av. Dessa väl bepansrade elitsoldater krävde därför skyddade platser för rast och vila. Borgbyggandet tog fart parallellt med det tunga rytteriets införande. Torn, palissader och murar började resas på små och stora borganläggningar runt om i landet.

Till förutsättningarna för det tunga rytteriet hörde rent tekniska förändringar. Den viktigaste av dessa var stigbygeln som gjorde det möjligt för ryttaren att sitta säkert i sadeln även när han stötte med sin lans eller på annat sätt var inblandad i hårdare handgemäng. Sadlarna hade redan i hundratals år varit utformade så att ryttaren skulle sitta säkert i sadeln med höga

bommar fram och bak, men hästskor infördes under tidig medeltid och bidrog till att de tunga hästarna kunde ridas hårt utan att deras hovar slets ut. En än mer grundläggande förutsättning än dessa i och för sig viktiga tekniska förändringar var dock att tillräckliga mängder överskottsproduktion kunde samlas i händerna på det fåtal som utrustade denna dyrbara stridsapparat. Och en social omvandling som medförde detta skedde också i Sverige på 1100- och 1200-talen då ett regelrätt skattesystem byggdes ut och ett landboväsande infördes. De inkomster som detta förde till adelsklassen i det nydanade samhällssystemet gick till stor del till att bygga upp och upprätthålla rytteri och borgar.

Bara för anskaffning av hästarna krävdes som nämnts stora investeringar. Eftersom en hästs livstid är begränsad måste också regelbundet nya införskaffas, och under perioder av krig gick hästarna åt i stort antal. Under inbördeskriget på 1360-talet när Albrekt av Mecklenburg med tyska riddare och svenska anhängare ur högadeln försökte rycka åt sig makten från Magnus Eriksson pågick tidvis häftiga strider över stora delar av landet. Albrekt hade förlänat Nyköpings län till tysken Raven von Barnekow och denne lät föra mycket noggranna räkenskaper. Dessa visar att under åren 1365 och 1366 förlorade denne länstagare omkring hundra hästar, de flesta troligen i strid. Genomsnittsvärdet för dessa hästar var över tjugo mark och de dyraste kostade åttio. Rytthären bestod både av de dyrbara stridshästarna och av andra hästar.

Stridshästarna var inte bara dyra att anskaffa, de kostade också mycket i drift. Under ett avbrott i inbördeskriget, vid nyår 1366–1367, samlades flera hundra stridshästar vid Nyköping som låg centralt i det av Albrekt kontrollerade området. Det har säkerligen varit en ståtlig syn med färgglada baner, stolta ryttare och frustande hästar. Härläget har kanske sett ut som vår dröm om riddartiden, men det fanns också en mera prosaisk sida av denna scen. Under de vinterdagar hären låg vid Nyköpings slott konsumerade bara hästarna tre till fy-

ra ton säd per dag.

Andra medeltida räkenskaper från adliga storgårdar i slutet av 1400-talet visar att en bättre ridhäst då den var i användning kunde konsumera 5–6 kilo korn per dag. Det var korn och inte havre som vid den här tiden var den viktigaste fodersåden eftersom havre odlades i mycket liten omfattning. Dessa kraftfodergivor på senmedeltiden är fullt jämförbara med dem som 1800-talets tunga arbetshästar fick.

Under 1400-talet infördes en ny skatt, eller kanske snarare övergick från att vara oreglerad till att bli fastställd. Den innebar att kronan och även andra större jordägare kunde ställa in sina hästar vintertid hos de underlydande bönderna, där varje bonde fick ansvar för en, två eller fyra hästar under en tid. Hur mycket foder varje häst skulle ha reglerades, det rörde sig om flera kilo säd per dag. Bönderna klagade vid upprepade tillfällen över denna påлага och det förekom också lokala resningar med vapen i hand. Att bönderna klagade över att de skulle ta hand om några hästar kan tyckas smäslint, men när man också tar hänsyn till vilka sädesmängder som dessa stora stridshästar slukade får man en större förståelse för böndernas klagomål.

Förutom säd fick medeltidens bättre hästar också hö och halm. Sommartid gick de, då de inte var i användning, på betesmarkerna. De försågs då ofta med hopphällor som kopplade samman frambenen för att de inte skulle ge sig av allt för långt, och på dessa hällor satte ägarna gärna lås som försvårade stöld av de dyrbara hästarna.

Många av de största stridshästarna har förmodligen varit importerade men den inhemska aveln var också betydande. Från vår moderna synvinkel tycks denna avel oorganiserad, men för sin tid har den säkerligen varit effektiv. Avelsdjuren fick nämligen gå som utegångsdjur på skogen. Ett antal ston utvaldes att tillsammans med en noga utvald hingst gå i ett så kallat stod, som vildhästar i en flock. Hingsten fick försvaga sin flock mot vilddjur och andra hingstar.

Enligt Skånelagen bestod ett stod av tolv

Målning i Dädesjö kyrka i Småland från slutet av 1200-talet. Bilden visar det apokryfiska skördeundret, som berättar att säden på en åker växte upp på en dag och att bonden lurade Herodes soldater genom att säga att de flyende Josef, Maria och Jesus passerat när säden såddes. Redan i berättelsen men än mer i bilden finns ett drag av motsättning mellan bonden och soldaterna. Bilden visar sin samtids pansarklädda ryttere.

hästar, men även mindre stod nämns i medeltida dokument. Ur avkomman från dessa frigående hästflockar valdes hingstfälar lämpliga att tämja till stridshästar och även föl till andra dyrbara hästar. Stoden värderades högt och tillhörde de värdefullaste ägodelar en storman kunde ha. De nämns ofta i testamenten och gävbrev.

De frigående hästhjordarna lämnades inte utan kontroll. Biskop Hans Brask föreskrev i början av 1500-talet att stodhästarna skulle lönnmärkas, dvs märkningen skulle vara svår att hitta och därmed också att ändra för en hästtjuv.

Hästen som statussymbol

Den medeltida stridshästen och dennes ryttere blev en viktig del av riddaridealet och de riter som knöts till detta, exempelvis begreppet "riddare" som utvecklades till en beteckning på ett överskikt inom adeln med initiationsriter som dubbing av kungen, och ett annat exempel är de socialt betydelsefulla tornerspelen. Hästen hade inte en-

bart en roll som stridsmedel och ekonomisk investering utan var också en statussymbol. Med sin häst uttryckte en man sin sociala position i högre grad än vad som är möjligt med exempelvis en bil i vår tid. Detta märks inte minst på den serie av beteckningar som utvecklades för olika typer av hästar.

Förutom beteckningar på arbetshästar och namn som angav ålder och kön fanns också *sömare* (bättre lasthäst), *rännare*, *slädhästar* (ofta dyrbara), *gångare* (eleganta ridhästar) och *örs* (stridshästar). På latin var beteckningarna än mer varierade, stridshästar kallades *caballus* eller *dextrarius*, gångare för *ambulator*, *gradarius* eller *palifridus*. Gångarna, ofta ston, var lyxhästar som kvinnor och präster gärna red och som riddare kunde använda på väg till striden för att spara stridshingsten.

Dessa beteckningar tillämpades inte alltid helt stringent men visar ändå att samtiden ganska väl har kunnat skilja olika typer av hästar från varandra, och detta måste ha underlättats av att de dyrbara ridhäs-

tarna och stridshästarna även i rent fysisk bemärkelse höjde sig över mängden. När högre präster, adelsmän eller adelskvinnor kom ridande till marknader, fester eller stadsbesök var den häst de red inte bara ett transportmedel utan också något som skulle bli begäpat av kringstående allmoge.

För en adelsman och hans familj som skulle uppträda på ett socialt acceptabelt sätt måste de personliga ridhästarna och slädhästarna vara dyrbara och stridshästen skulle vara både en effektiv stridsmaskin och ett prestigefyllt statusobjekt. Detta krav på dyrbara hästar kom att bli en tung börda för många lägre adelsmän. Det finns flera exempel på adelsmän som drivits närmare ruinens brant genom dyra hästköp. Så klagade Gertrud Bondedotter år 1415 att hon hade svårt att betala den häst som hennes framlidne man köpt för 100 mark. Mannen var död, hästen död eller osäljbar och två gårdar pantsatta.

Ridande herrskap

Med den slutande medeltidens militärtekniska utveckling blev det tunga rytteriet mindre betydelsefullt. Pansarbrytande vapen som armborst och eldvapen förbättrades och spreds, infanteriets stridsteknik förändrades till stora tämligen välorganiserade formationer som kunde stå emot rytteriet. Arméerna omvandlades till väldiga hoppar av marscherande knektar med tillhörande lätttrörliga ryttaravdelningar, allt bekostat av en mera centraliserad och effektiv statsmakt. Hästen förlorade en stor del av sin militära betydelse och innehavet av en dyrbar stridshäst upphörde också så småningom att vara det avgörande kännetecknet för en adelsman befriad från skatt. Den samhälleliga och militärtekniska utvecklingen i slutet av 1400-talet och början av 1500-talet förvandlade riddaren med rustning till något förgånget.

Manöver till häst i sköna damers åsyn, på Ljungbyhed 1860.

Trots detta fortsatte hästen som riddjur att spela en mycket viktig roll för de högre samhällsskikten och trådarna tillbaka till medeltidens stora stridshästar är fullt synlig. Bland adeln hölls drömmen om medeltidens levande i teatraliska riddartorneringar. Trots att rytteriet efter medeltiden degraderats från att ha varit de adliga arméernas kärna och tyngdpunkt till att bli de statliga arméernas spjutspets behöll kavalleriet en hög status och kavalleriet kom länge att i hög grad vara särskilt knutet till adeln.

Ridkonsten, ridningen som konst, kom att utvecklas till ett prerogativ för samhällets högre skikt, och inom ridkonsten utformades under 1600- och 1700-talen olika skolor och stilbildningar. Ridandet övergick från att under medeltiden ha varit en social och ekonomisk nödvändighet för adelsmän som ville behålla sin position till att bli en av samhällets överskiktets främsta nöjesaktiviteter. Detta kan beskrivas som en adelns kulturfixering vid hästen, en kulturfixering som går tillbaka till den tid då stridshästen hade en stor betydelse för upprättandet och stärkandet av adelsväldet.

Ur ridkonsten uppkom därefter, under 1800-talet, ridsporten som således indirekt kan sägas leda sina traditioner tillbaka till medeltidens höga hästar. Men att ridningen blev en sport öppnade också vägen för dess förändring under 1900-talet, då denna sport liksom många andra med stigande levnadsstandard allt mer förfolkligades. Till det för ridsporten säregna hör att detta till en början mansdominerade tidsfördriv efter andra världskriget till stor del erövrats av kvinnorna, tonårsflickorna (vilket dock snarare gäller övandet än tävlandet). Men detta är en förändring som måste studeras mot bakgrund av bland annat tonårskulturens framträdande i vår tid.

Jag skall här istället återvända till frågan om hästen som statussymbol och i vilken mån den varit det inte bara för samhällets övre skikt utan också för bredare folklager.

Bondens ögonsten

Under 1800-talet och säkerligen också tidigare var hästen det privilegierade bland bondens husdjur. Detta framgår tydligt i Nordiska museets uppteckningar. En meddelare från Skåne berättar att "hästen var bondens ögonsten och sparades så mycket som möjligt utom vid kappkörningar, hvilka ofta förekom vid stadsresor och andra äckor [= resor]" och han fortsätter med att "drängen var lika kär i sina hästar. Det hände ofta att drängen 'stal te hästana', dvs gav dem mera än det bestämda" (EU 34663). I en annan uppteckning från Småland står att "Man ansåg det för en heder att ha en så välryktad och välfödd häst som möjligt, och när det gällde kyrkfärd eller att fara på kalas skulle hästen skina av puts och välmåga. Och framför allt: vara trimmad att trava friskt" (EU 34524). Att ha en häst var så viktigt för bonden att han ibland kunde lockas hålla häst fast han egentligen inte hade råd. Från Dalsland berättas att det "hölls hästar på små gårdar allt för små så att ägaren ofta blev ruinerad, därav ett gammalt ordspråk lydde också: 'Kon håller bonden vid gården, men hästen drar den ifrån'" (EU 34674).

Det var männen som körde hästarna, och det var också alltid männen som skötte hästarna, fodrade och ryktade. Hästen var det enda husdjuret som någorlunda regelbundet fick större mängder säd, det hände också att man stack till hästen en brödkaka. Efter medeltiden hade havre blivit det typiska hästfodret. Ryktning utfördes ibland varje dag och i andra fall mera sällan, men denna vård var ändå något som endast tillkom hästen och ytterst sällan fick andra större husdjur, exempelvis kor, tillnärmelsevis samma omvårdnad.

I skönhet uttrycks tillgivenheten, och männen gjorde fästmörärsor och linfästen åt kvinnorna, selbågar och lokor åt hästarna, därför är också våra folklivsmuseer fyllda med linfästen och selbågar eftersom museimännen till en början samlade det vackraste. På Nordiska museet finns närmare tusen selbågar från Sverige, och detta är

utan tvekan en av de till antalet största föremålsgrupperna. Selbågarna är utsirade med lejon, fantasidjur, akantusblad, rosetter och liknande. Folkkonsten fick på dessa en av sina främsta skådeplatser. En del av dessa selbågar har tillverkats hemma men det har varit specialiserade bygdesnickare som burit upp en stor del av detta skapande. Men det var inte enbart av kärlek till hästen som bonden lät snida och bemåla seldonen, han ville också kunna visa upp sig med vagn och vackert selad häst vid högtidliga tillfällen.

Hur kommer det sig då att hästen fick denna privilegierade ställning och att den fick en roll också för bonden som statussymbol? Kanske rör det sig här i viss mån om en kvardröjande förkristen föreställningsvärld. Sagor och arkeologiska fynd visar att hästen hade en central ställning i kulturen under förhistorisk tid. En modern utforskare av seldon, Marit Monsen som studerat norska selbågar, menar sig i selbågarnas ornamentik finna reminiscenser av ett förkristet symbolspråk. Men även om delar av en sådan undertryckt föreställningsvärld kan ha haft betydelse under en lång period är det dock knappast troligt att detta har varit en av de viktigare orsakerna till hästens särställning bland husdjuren under 1800-talet.

En viktigare orsak är den ekonomiska roll hästen spelat för bönderna. Detta gällde i synnerhet de nordsvenska områdena där hästen användes som enda dragdjuret och därigenom kom att inta en betydande plats i den manliga arbetssfären, som arbetsmedel men också som arbetskamrat. I stora delar av södra och mellersta Sverige användes hästen i konkurrens med oxen som dragare, och hästen brukades då främst till lättare arbeten och längre transporter (se Pablo Wiking-Farias artikel i denna bok). Även inom dessa områden fick dock hästen den bästa behandlingen, om det också är troligt att hästens ställning som privilegierat husdjur ytterligare stärktes i och med att oxarna under senare delen

Selbågar ur Nordiska museets samlingar.

*Hästar rids ut på bete,
Gotland 1932.*

av 1800-talet gradvis trängdes undan. Att hästar behandlades bättre än oxar kan ha haft flera orsaker. Hästen krävde mera och bättre foder än oxen och var även dyrare i inköp, vilket kan ha medfört en bättre behandling även i övrigt. Det ansågs också roligare att köra hästar eftersom dessa gick fortare.

Ytterligare en orsak till att hästen behandlades särskilt väl och fick en ställning som statussymbol bland bönderna kan dess roll för samhällets högre skikt ha varit. Att ha en välskött häst skulle i så fall i viss mån vara en strävan till att efterlikna adel och andra ståndspersoner. Men de högre skiktens intresse för hästen gällde snarare denna som riddjur än som dragdjur, medan det för bönderna var hästen som dragdjur som var det centrala. Den givna frågan blir då om bönderna använde sina hästar som riddjur eller om de i detta viktiga avseende skilde sig från ståndspersonernas nyttjande av hästen?

Folket rider

Nordiska museets uppteckningsmaterial hänvisar i första hand till 1800-talets senare del. I Skåne var det vid denna tid vanligt att allmogen red. Både drängar och pigor red till utmarken på arbete "men då var det

ju utan sadel och blott för att slippa gå" (EU 612). Även vid längre resor red man gärna. "Bönderna redo mycket om de skulle något ärende in till stan /Ystad/ och till Sjöbo red man" (EU 4041). I en annan uppteckning heter det att "Ridning förekom mycket av bönderna, i synnerhet i brådslande ärenden. Det reds både med och utan sadel" (EU 232).

I övriga Sverige var ridning däremot sällsynt vid denna tid. Då det någon gång förekom var det oftast då ungdomar skulle hämta hästarna från eller föra dem till betesmarkerna. "Ridning förekom hos de högre stånden, hos bönderna tycks den endast sparsamt ha förekommit" (EU 436 Västergötland). "Ridning förekom ytterst sällan och kanske endast vid tillfällen då hästarna fördes till och från betet" (EU 248, Småland). Och i en uppteckning från Östergötland heter det att det var "bara de unga adliga fröknarna på Kimstad som red" (EU 203).

Samtidigt är många av dessa meddelare övertygade om att ridning tidigare varit vanligt. "I gamla tider kringom 1840 förekom ridning ganska mycket. Det var väl till följd av vägarnas dåliga beskaffenhet. De ännu levande personer som är födda omkring 1840 talar om att bönderna red till kyrkan. De dyrbara sadlarna förvarades i

vapenhuset" (EU 474, Blekinge). "Ända till mitten av förre århundradet redo både män och kvinnor, därom talade de gamla och visade den mängd av ridsadlar, både för man och tvärsadlar för kvinnor, som funnos på varje auktion på bondgårdarna" (EU 240, Småland). "Bönderna här i Klövsjö begagnade mycket ridsadlar i gamla tider då inga vägar voro anordnade annat än för ridning. Hos oss fanns det på 1700-talet inga sommarvägar och skulle man till en annan by tog man fram ridsadeln. Även kvinnorna red" (EU 4115 Jämtland).

Här speglar uppteckningarna en betydande förändring. Det finns ett antal litterära belägg från 1700-talet för att allmogen red. Bland andra Linné talar om hur bönderna red till kyrkan och själv tillbringade han förmodligen större delen av sin restid i sadeln. Att folk ridit till kyrkan visas också av de så kallade stigstenarna som ofta fanns vid kyrkogårdsmurarna för att underlätta uppsittandet på hästarna. De av Nordiska museets ridsadlar som är daterade är också förhållandevis gamla, huvudde-

len av dem är från 1700-talet, jämfört med selbågar och lokor som till största delen är från en senare period. I denna fråga har Carl-Johan Gadd gjort en genomgång av bouppteckningar i Västergötland och kunnat visa att ridsadlar funnits på varje gård i mitten av 1700-talet, men i början av 1800-talet hade andelen gårdar med ridsadel minskat betydligt och i mitten av 1800-talet noteras mycket få ridsadlar i bouppteckningarna. Gadd kan här inte påvisa någon större skillnad i förloppet mellan slättbygd och skogsbygd, men vad gäller klövjesadlarna som försvann ungefär samtidigt fanns dessa kvar något längre i skogsbygden.

Det allmänna ridandets försvinnande kan, utom i Skåne, dateras till århundradet omkring år 1800. Den viktigaste orsaken till att bönderna i stort sett slutade rida var att vägarna förbättrades och att det därigenom blev möjligt att färdas med större komfort i vagnar eller kärror.

Redan på 1600-talet skedde en förbättring av de viktigaste huvudvägarna i landet, inte minst av militära skäl, men den

Fredrik Johansson med klövjad häst, Oviken i Jämtland 1938.

egentliga vägförbättringsperioden i Sverige är senare delen av 1700-talet och början av 1800-talet då inte bara de stora landsvägarna utan också många av bygdevägarna som ledde från gårdarna till kyrkor och marknadsplatser blev farbara med vagn.

Även vagnarna förbättrades under 1700-talet, hjulen försågs med järnskoning och järnaxlar började införas. En annan teknisk förbättring var att lokselen, som tidigt dominerat i Nordsverige, under 1700-talet även spreds till Mellansverige och södra Sverige (utom Skåne). Lokselen, eller bogträselen, ersatte den tidigare helt dominerande bröstselen.

Dessa betydande investeringar i vägförbättringar medförde en mindre revolution inom transportväsendet som förvandlade ridandet till något opraktiskt jämfört med de nya resurser som stod till buds, både för varu- och persontransport. Men det vore inte korrekt att påstå att svenska folket innan denna förändring var ett folk till häst, ständigt i sadeln vid alla längre och kortare resor. Man har nog försökt spara hästarna när snabbhet inte varit nödvändig och säkerligen ofta gått bredvid de lastade hästarna. I Nordsverige fortsatte man ännu i slutet av 1800-talet att klövja bördor på hästarna vid färder på skogsvägarna, exempelvis till fåbodarna, samtidigt som det var mycket ovanligt att man red hästarna. En sagesman från Dalarna berättar "Ridning synes icke hava förekommit annat än när någon pojke red hem från betet, eller bakom klövjebördan av barn och kvinnor som tröttnat" (EU 4307), och en annan "Av ålder har klövjning varit allmän på orten... Bönder red sällan" (EU 3906). Vandrandet har säkerligen varit det vanligaste transportsättet både under 1700-talet och dessförinnan då man ibland red, och under 1800-talet då man ibland åkte vagn.

Det folkliga ridandet har även då det var som mest utbrett troligen i stor utsträckning varit begränsat till högtidliga tillfällen som stadsresor och kyrkfärder. Det är också karakteristiskt att ridandet längst levde kvar i sedvänjor som staffansritt vid jul eller i samband med bröllop. Från Got-

land berättas att "Ridning förekom i huvudsak endast vid bröllop samt i enstaka fall om hösten då fåren samlades" (EU 4183).

Ridandet har därför också hos bönderna och övrig allmoge liksom hos adel och övriga ståndspersoner varit förknippat med ett uppvisande av status. Många sadlar är också rikt utsmyckade och då i synnerhet kvinnosadlarna. Men vid den tid då bönderna nådde sin starkaste ekonomiska position och kunde offra mest på överflödskonsumtion hade ridandet redan börjat avta i betydelse och utsmyckningen av seldonen är också som regel mycket rikare än utsmyckningen av sadlarna.

De sadlar som bönderna använde var bomsadlar, av i princip samma konstruktion som varit i bruk under mer än tusen år. Men under 1700-talet utvecklades i England den typ av sadel som idag är den helt dominerande med högt säte och utan markerade bommar. Detta är en sadel mera avpassad för ridningen som konstart och nöjesridning än för tämligen långsam transportridning. C G Wrangel, en av sin tids främsta kännare av hästen, skrev i början av 1900-talet:

"Bomsadeln, en präktig sittplats för bekväma och – oss männer emellan kunna vi

Bomsadel från Dalarna ur Nordiska museets samlingar.

Ridande herrskapsfolk 1837, teckning av C. Staaf.

ju säga det – ängsliga ryttare, har redan sedan länge äfven i Sverige af modet och de praktiska behofven blifvit förvisad till Nordiska Museum.”

Avslutning

Hästens samhälleliga ställning kan sägas nå en topp under medeltiden då den både som maktmedel och statussymbol var central för samhällets härskande. Även efter medeltiden var de högre skiktens intresse till stor del fokuserat vid hästen och ur detta sprang sedan konstridningen och ridporten.

Också bland bönderna var hästen ett älskat husdjur, det som mannen i familjen satte framför andra djur. Hästen var för bonden inte bara ett nyttodjur utan också i viss mån en del av hans överflödskonsumtion och en statussymbol. Detta har förmodligen sin huvudsakliga orsak i den centrala

roll som hästen spelade i arbetslivet och då särskilt i den arbetssfär som var mannens. När hästarna under 1900-talets början och mitt ersattes av bilar respektive traktorer förlorade de också nästan helt sin position i böndernas liv, med undantag av de arbetshästar som ännu används i skogen.

En bidragande orsak till hästens ställning kan möjligen förkristna föreställningar som kvarlevt i mer eller mindre medveten form ha varit. En annan bidragande och troligen något viktigare orsak har hästens roll som statussymbol bland de högre skikten varit. Fram till och med 1700-talet då både bönder och adel red och då hästen som riddjur för båda dessa grupper varit en bärrare av status har förmodligen bönderna tagit ett visst intryck av herrskapsridandet.

Men under 1800-talet har ridningen minskat bland bönderna. Detta har dels ineburit att dagens ridsport i ytterst liten grad kan föra sina traditioner tillbaka till

det ganska allmänt utbredda ridandet under 1700-talet och dessförinnan. Både utrustningen, framför allt sadlarna, och ridtekniken tillhör en annan tradition. Dels har det inneburit att hästens roll som statussymbol för allmogen under senare delen av 1800-talet troligen i allt mindre grad blev beroende av de högre skiktens utnyttjande av och syn på hästen, samtidigt som

hästens ställning bland bondebefolkningen med dess ökade ekonomiska betydelse och böndernas allmänt höjda standard blev allt mer central. Sista ordet i denna uppsats skall överlämnas till en av Nordiska museets meddelare, från Värmland (EU 3943):

"Ridning förekom just ingenting bland bönderna. Det var blott herrskapsfolk som roade sig med detta."

On a high horse—the horse as power medium and status symbol

The social status of the horse can be said to have peaked during the Middle Ages, at which time it was vitally important to the ruling class of society, both as a means of power and as a status symbol. In post-medieval times as well, the interest of the upper classes focused to a great extent on the horse, thus eventually giving rise to dressage and equestrian sports.

Among farmers too, the horse was a much loved domestic animal, favoured by the man of the family above all others. The farmer saw in the horse not only a working animal but also, to some degree, part of his affluence and a symbol of his standing. This, presumably, was mainly due to the central role of the horse in working life, and especially in the working life of men. When, in the early mid-twentieth century, horses began to be replaced by cars and tractors, they were almost entirely relegated from farmers' lives, except for the heavy horses which could still be used for forestry work.

Pre-Christian ideas, persisting at various levels of awareness, may have contributed towards the status enjoyed by the horse. Another contributory, and probably somewhat more important reason may have been the role of the horse as a status symbol for the upper classes. Up

to and including the eighteenth century, when farmers and aristocrats both went about on horseback and the horse was a vehicle of status for both of them, the farmers presumably tended to take after the equestrian activities of their social superiors.

But riding among farmers diminished in the nineteenth century. As a result, riding today incorporates very few traditions indeed which can be traced back to the early riding practices among the lower classes of the eighteenth century and earlier periods. Both the equipment—saddles especially—as riding techniques belong to a different tradition. The role of the horse as a status symbol for the agrarian population during the second half of the nineteenth century probably became less and less dependent on the equestrian attitudes and practices of the upper classes, at the same time as the horse became increasingly vital to the farming population in an economic sense and as part of the general rise in their living standards. The last word in this essay can go to one of the informants of the Nordic Museum, from Värmland (EU 3943):

"Farmers didn't ride at all. That was just an amusement for the gentry."